

פרשת משפטים
תשפ"ה לפ"ק

גליון אוצרות חז"ל

פנינים יקרים
מאוצרות המדרש
והראשונים

כשיכה הבן את אביו ואימו

וּמַכֵּה אָבִיו וְאִמּוֹ... וְגַב אִישׁ וּמָכְרוֹ... וּמִקְלָל {טו-יז} אמר הגאון [רס"ג] למה נכנס זה הפסוק בין מכה אביו ובין מקלל אביו. והשיב כי הכתוב לא ידבר רק על ההוה כי ה[נ]גנבים היו קטנים וגדלו בארץ נכריה לא יכירו אבותיהם ויתכן שיכום ויקללום, והעונש על הגנב [אבע"ז]

למה דוקא שלושים שקלים ?

אם עבד יגח השור או אמה כסף שלשים שקלים יתן לאדניו {לב} פירושו: עבד שרועה הצאן ובא הצאן ונגנחו ומת ל' כסף נותנין לו שכן דינו של רועה להשכירו. כדכתיב בזכריה (יא ז) וְאַרְעָה אֶת הַצֹּאן וְכוּ' וַיִּשְׁקְלוּ אֶת שְׂכָרֵי שְׁלֹשִׁים כֶּסֶף. ל' שקלים יתן לאדוניו גזירת הכתוב היא. ורמז

מהא דכתב ארור כנען עבד עבדים יהיה לאחיו. יה"יה בגימטריה שלשים. [הדר זקנים]

שְׁלֹשִׁים שְׁקָלִים. כפי ערך נקבה מבת עשרים שנה עד בת ששים¹ דעבד ואשה כי הדדי נינהו דגמר לה לה מאשה. [חזקוני]

וְכִי יִגַּף שׂוֹר אִישׁ אֶת שׂוֹר רֵעֵהוּ {לה} רָאָה וַיִּתֵּר גֹּזִים" - רָאָה שְׁבַע מִצּוֹת שְׁקִיבְלוּ עֲלֵיהֶם בְּנֵי נֹחַ. בִּינוֹן שְׁלֹא קִיּוּמוֹ - עָמַד וַהֲתִיר מִמּוֹנֵן לְיִשְׂרָאֵל. שׂוֹר שֶׁל יִשְׂרָאֵל

פרק כא

{א} וְאֶל־הַ נוטריקון וחייב אדם לחקור הדין. הַמְשַׁפְּטִים נוטריקון הדין מצווה שיעשה פשרה מרם יעשה משפט. אֶשְׂרֵר אִם שניהם רוצין: תְּשִׁי"ם. תשמע שניהם יחד מדברים. לְפָנֶיהָ"ם. לא פני נדיב יהדר התנכר מהם. [בעה"ט]

רמז לשש מלכיות ששעבדו ישראל

שֵׁשׁ שָׁנִים יַעֲבֹד {ב} רמז לשש מלכיות ששעבדו בישראל, מצרים, אשור, בבל, מדי, יון, אדום. משם ואילך וּבְשִׁבְעַת יָצָא לְחַפְּשֵׁי הַנֶּגֶם [חזקוני]

וְרָצַע אֲדָנָיו {ו} שאם יברח מבעליו רציעת אזנו תוכיח עליו שהוא עבדו כשתהיה נכרת שוה לרציעת הדלת וגם האדון לא יוכל לערער על עבד אחר

שהרי רציעת העבד והדלת לא יהיו שוות כי האחת תהיה גבוה והאחרת תהיה נמוכה. [חזקוני]

ושמעתי מדרש אמר הקב"ה אני גזרתי על ישראל שעבוד של ארבע מאות שנה ואחר כך דלגתי את הקץ בשבילים וקצרתי את השעבוד והלך זה ושעבד את עצמו ירצע בכלי שהוא עולה בגימטריא ד' מאות והוא מרצע. [חזקוני]

מי שגנב את הקטן ישא באחריות עונשו לאחר מכן

1 כדכתיב בקרא: (ויקרא כז ד) וְאִם נִקְבְּהָ הוּא וְהָיָה עֲרָפָה שְׁלֹשִׁים שְׁקָל. וכ"כ בספורנו: "ל' שקלים - כערך הנקבה, כי [האשה] כמו העבד בקיום המצוות".

טעם מצות פריקה וטעינה בשונא

כִּי-תִרְאֶה חֲמוֹר שֹׁנֵאֵךְ רִבִּץ תַּחַת מִשְׁאוֹ וְחִדְלָתָּ מֵעִזּוֹ לֹא עִזּוֹב תַּעֲזוֹב עִמּוֹ: {ה} מַהוּ אֲתָהּ פּוֹנְנֶת מִיִּשְׂרָאֵל? אָמַר רַבִּי אֶלְפִסְנָדָרִי: שְׁנֵי חֲמָרִים מְהֻלְכִין בְּדֶרֶךְ שׁוֹנְאִין זֶה לָזֶה. רִבִּץ לְאֶחָד מֵהֶן חֲמוֹרוֹ. חֲבָרוֹ עוֹבֵר וְרוֹאֶהוּ שָׂרְבִץ תַּחַת מִשְׁאוֹ, אָמַר, לֹא פְתִיב בַּתּוֹרָה פִּי תִרְאֶה חֲמוֹר שֹׁנֵאֵךְ וְגו' עִזּוֹב תַּעֲזוֹב. מַה עָשָׂה? חָזַר וְטָעַן וּמְלִוְהוּ. הַתְּחִיל מִסִּיחַ עִמּוֹ, עִזּוֹב קִמְעָא מִפְּאֹן, הִעֲלָה מִפְּאֹן, עָרַק מִפְּאֹן, עַד שִׁיטָעַן עִמּוֹ, נִמְצָאוּ עוֹשִׂין שְׁלוֹם בֵּינֵיהֶם. וְחִבְרוּ אוֹמְרִים: לֹא הָיִיתִי סְבוּר שֶׁהוּא שׁוֹנֵאִי. רָאִה הֵיאֵךְ רַחֵם עָלַי פְּשָׁרָה אוֹתִי וְאֶת חֲמוֹרֵי בְּדַחֵק. מִתּוֹךְ פֶּה, נִכְנָסוּ לְפִנְדָק, אָכְלוּ וְשָׁתוּ בְּיַחַד וְנִתְאַהֲבוּ זֶה לָזֶה. הֵיוּ, אֲתָהּ פּוֹנְנֶת מִיִּשְׂרָאֵל מִשְׁפָּט וְצִדְקָה. [תנחומא א]

הצירעה היא חולי מלשון צרעת

ושלחתי את הצרעה לפניך {כח} "מכה [חולי] בגוף. מגזרת

[המילה] צרעת שתחלש כח הגוף" [אבע"ז] "הוא מין עוף, כגון יתושים וצרעים וזבובים ודבורים והם מינים הרבה, שם הכלל צרעה⁴, כמו שתמצא מכת הארבה של מצרים שהיו מינים הרבה"⁵. [רבנו בחיי]

פרק כד

"מלאכי חבלה" אין בהם כח כל כך כמו "מלאכי השרת"

ויאמרו כל הדברים אשר דבר ה' נעשה {ג} בשעה

שֹׁנֵאֵךְ שׁוֹר שֶׁל גֹּי - פְּטוֹר. שׁוֹר שֶׁל גֹּי שֹׁנֵאֵךְ שׁוֹר שֶׁל יִשְׂרָאֵל - בֵּין תָּם בֵּין מוֹעֵד מְשַׁלֵּם נֶזֶק שְׁלָם [ב"ק לח.]. כְּלוּמַר רֵאֵה שְׂאֵכֻזִּים וְלֵב רַע לָהֶם וְחֲשׂוּדִים עַל [מַה] שֶׁהֵן מִצְוּיִן מִשְׁבַּע מִצְוֹת, וְכָל שֶׁכֵּן שְׂאִינֵן מִצִּירִים בְּצַרְתִּי אַחִיהֶם לְפִיכֵךְ קִנְסֵם הַכְּתוּב כְּדֵי שִׁישְׁמְרוּ שׁוֹרֵיהֶן. ה"ר יְהוֹנָתָן ז"ל. [שיטה מקובצת וכ"כ שם לעיל מיניה: כְּדֵי שֶׁלֹּא יִהְיוּ רִגְלִינֵן בְּכַךְ קִנְסוּם, מַה שְׂאִין לְקִנּוּם כֵּן בְּיִשְׂרָאֵל שֶׁכֵּן דֶּרֶךְ כָּל בֵּן בְּרִית לְשִׁמּוֹר בְּהַמְתוֹ שֶׁלֹּא יִזְיק חֲבִירוֹ וְכִשְׁמִזִּיק עַל כִּרְחוֹ עוֹשֶׂה הוּא וְהַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ יוֹדַע הַנְּסֻתוֹת וְעִנְשׁ הַעוֹ"ג כְּפִי אֲכֻזְרִיתוֹ וּפְטַר הַיִּשְׂרָאֵל כְּפִי תוֹם לְבָבוֹ²]

פרק כב

וְגַר לֹא תוֹנֶה {כ} נקרא בלשון הקדש גר. כמו הגרגיר שנכרת מן הסעיף. ויש חסרי לב שזה הטעם רחוק בעיניהם ואילו היו יודעים טעם כל אות וצורתו אז יכירו האמת [אבע"ז בראשית עה"פ כי גר יהיה זרעך]

שכר הכלב בשביל ששומר הצאן

וּבִשְׂרָף בְּשָׂדֶה טְרַפָּה לֹא תֹאכְלוּ לְפָלֶבֶת תִּשְׁלַכְנוּ אֹתוֹ {ל} מאחר שהכלב מסר נפשו על הטרפה כשבא הזאב לטרופה לא תהיה כפוי טובה כנגדו שכשיהיה לך טרפה שתשליכהו אליו בשכר ששמרה עד עתה שלא נטרפה וגם שומר עוד האחרות כי כן דרך העולם להעמיד כלבים לשמור הצאן מן הזאבים: [דעת זקנים³]

פרק כג

2 ומוסיף השיט"מ"ק עוד: ולתשובת המינין נוכל להשיב שלא דברה המשנה אלא על שבעה גויים הקדמונים דהותר לנו דמן כדכתיב לא תחיה כל נשמה דין הוא שלא יהא ממונם חביב מגופן.

3 וכ"כ באבע"ז: טעם לכלב, [לפי] שהוא שומר שורף וצאנך. אך בתרגום יונתן כתב: "לכלב תשליכון אותו בשכרו" ופירושו ע"פ המכילתא בשכר "לא יחרץ כלב לשוננו". ובאבע"ז שם מוסיף לבאר למה נבלה לנכרי וטרפה לכלב מאי שנא: ור' משה הכהן אמר כי הטרפה קשה מהנבלה. כי יש בטרפה כדמות סם רע שיוזק תולדות האדם. על כן לא התיר לתת לגר אשר בשעריך או לימכר לנכרי כמו הנבלה.

4 וזה דלא כמו שפירש"י שהוא מין שרץ מסויים [וכ"כ רד"ק (יהשע כד יב): מין זבוב רע מטיל ארס. וכ"כ רמב"ן: הוא מין ידוע כגון הדבורה, ומוזכרין אותה חכמים תדיר דבש דבורין דבש צרעין (מכשירין פ"ו מ"ד)].

5 ורבינו בחיי מוסיף שם: ומה שכתוב שלשה מהם ולא יותר "את החוי ואת הכנעני ואת החתי", לפי ששלשה אלה היו החזקים שבכל ז' עממין והיו יושבים במצודים נשגבים, ובא להודיע פלא גדול ונס נסתר שעם בריה חלושה שבכל הנבראים והיא הצרעה, בה יכרית הקב"ה את החזקים שבכל המקומות. אבל האבע"ז כתב שיתכן ששלושת עמים אלו הוכו במחלה זו יותר בחזקה משאר העמים.

ו"א: מצות שמיטין ויובלות וברכות וקללות (מכילתא יתרו פ' בחדש ג) ו"א: זה ספר שמות (מדרש חדש עמ' ר) [למכסה עתיק]

ראו דמות יעקב

יִשְׂרָאֵל וְתַחַת רִגְלָיו {י}. מלמד שראו דמות יעקב תחת כסא הכבוד. ודמות פניהם פני אדם. ס"ת תמים וזה שאמר יעקב התחת אלהים אנכי אנכי בגימטריא כסא: [בעה"ט]

וְתַחַת רִגְלָיו כְּמַעֲשֵׂה לְבַנְת הַסְּפִיר {י} וְזָקְפוּ נָדָב וְאָבִיהוּא ית עֵינֵיהוֹן וראו את כבוד אלוקי ישראל ותחת הדום רגליו המוצע תחת כסאו כמעשה אבן ספיר מזכיר את השיעבוד ששיעבדו מצרים את בני"י בטיט ולבנים. והיו הנשים בועטות את הטיט עם בעליהן, היתה נערה מפונקת מעוברת והפילה עוברת ונדרך עם הטיט. ירד גבריאאל ועשה ממנו לבינה והעלהו לשמי מרום והתקינו להדום רגליו של אדון העולם" [תרגום יונתן] הוא שנאמר כמעשה לבנת הספיר. פירוש לבנה שנעשית משפיר היולדת [חזקוני וראיתי מי שכתב שבמידה כנגד מידה זכו הן לחזיון "לבנת הספיר" בזכות שנצטערו על ישראל אודות הלבנים]

וְאֵל אֲצִילִי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא שָׁלַח יְדוֹ {יא} לֹא פִשְׁט יְדוֹ לְשׁוּמָה לְפָנָיו פָּנָיו כְּדֵי שֶׁלֹּא יֵרְאוּהוּ כְּמוֹ לְמֹשֶׁה בְּנִקְרַת הַצּוֹר דְּכָתִיב וּשְׁכוּתִי כְּפִי עֲלֶיךָ וְגו' וּלְפִיכֶם וַיַּחֲזוּ אֶת הָאֱלֹקִים. [דעת זקנים⁶]

שהקדימו ישראל נעשה לנשמע באו ששים ריבוא של מלאכי השרת לכל אחד ואחד מישראל קשרו לו שני כתרים אחד כנגד נעשה ואחד כנגד נשמע. וכיון שהטאו ישראל ירדו מאה ועשרים ריבוא מלאכי חבלה ופירקום [גמרא שבת פח.]. "ואע"ג גדולה מדה טובה ממדת פורענות [ולמה כשירדו מלאכי חבלה ירדו ק"כ דהיינו כפול] הכא נמי גדולה היא שמלאך טוב היה קושר שני כתרים ומלאך חבלה לא היה בו כח כי אם להסיר אחד. [תוספות שם ד"ה ירדו ק"כ]

חמש שיטות במדרש איך ידע משה מהו חצי הדם בדיוק

וַיִּקַּח מֹשֶׁה חֲצִי הַדָּם {ו} וּמִהִכָּן הָיָה יוֹדֵעַ מֹשֶׁה חֲצִי שֶׁל דָּם, רַבִּי יְהוּדָה בְּרַבִּי אֱלֵעָזַי אָמַר הַדָּם נִחְלַק מֵאֲלָיו. רַבִּי נֶתָן אָמַר נִשְׁתַּנּוּ מֵרֵאשִׁי וְנִעֲשֶׂה חֲצִי שְׁחֹר וְחֲצִי אָדוּם. בַּר קַפְרָא אָמַר מֵלֶאדָּה יָרַד בְּדָמוֹת מֹשֶׁה וְנִחְלָקוּ. [ומה שנאמר ויקח משה על אותו מלאך נאמר] אָמַר רַבִּי יִצְחָק בֵּת קוֹל הָיְתָה יוֹצֵאת מִהָרַב חוֹרֵב וְאוֹמְרַת עַד כָּאֵן חֲצִי שֶׁל דָּם. תַּנְיָ רַבִּי יִשְׁמַעֵאל בְּקִי הָיָה מֹשֶׁה בְּהִלְכוֹת דָּם [וכך יכל לחלק ולצמצם חציו (רד"ל)] וְנִחְלָקוּ. [ויק"ר ו ה]

מה קרא באזני העם

וַיִּקַּח סֵפֶר הַבְּרִית וַיִּקְרָא בְּאָזְנֵי הָעָם {ז} מֵתַחִילַת בְּרֵאשִׁית עַד כֹּאֵן וּ"א: מצוות שנצטוה אדם הראשון ובני נח ומצוות שנצטוו במצרים ובמרה ושאר מצות

6 ובמדרש שיה"ש כתב שהיה לבינה וכל אביזריה כהסל והמגרפה ושזה היה ברקיע דוקא עד שלא נגאלו ואח"כ כעצם השמים לטוהר (ז"ל המדרש: וַיִּרְאוּ אֶת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וְתַחַת רִגְלָיו וכו' זאת [שהלבינה היתה לרגליו] עד שלא נגאלו, אֲכַל מִשְׁנַנְאֵלוּ אֵיךְ הָיְתָה, בְּמִקוֹם שֶׁבְּרַבָּה שֶׁל לְבָנָה רֵאוּהָ לְהַפְתּוֹ שֵׁם הָיְתָה נִתְּנָה [באוצר הזעם והחרון]. אָמַר רַבִּי בְּרַבְרִי מַעֲשֵׂה אֵין פְּתִיב כָּאֵן אֱלֵא כְּמַעֲשֵׂה, הֵיא וְכַל אֲרַבְלִיָּה [כל אביזריה כמו הסל והמגרפה] שֶׁלָּה נִתְּנָה, הֵיא וְהִסֵּל וְהַמְּגַרְפָּה שֶׁלָּה נִתְּנָה. בַּר קַפְרָא אָמַר עַד שֶׁלֹּא יָצְאוּ יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם הָיְתָה רְשׁוּמָה בְּרַקִּיעַ, וּמִשְׁצֵאוֹ יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם עוֹד לֹא נִרְאָת בְּעֵנָו, שֶׁנֶּאֱמַר וַיִּכְעַצְם הַשָּׁמַיִם לְטַהֵר, כִּד אֵינּוּן נִקְיִין מִן עֵנְיָו. [שיה"ש"ר ד ה]]

7 דומה לזה בפרקי דר"א (מ"ח): הֵיוּ יִשְׂרָאֵל מְקוֹשְׁשִׁים אֶת הַקֶּשׁ בְּמִדְבָּר, וְהָיוּ רוֹמְסִין אוֹתוֹ בְּחִמּוּרֵיהֶם וּנְשִׁיָּהֶם וּבְנֵיהֶם וּבְנֹתֵיהֶם, וְתַקְּשׁ שֶׁל מִדְבָּר הָיָה נוֹקֵב עֲקָבִיהֶם, וְהָיָה הַדָּם יוֹצֵא וּמִתְבּוֹסֵס בְּחִמְרָו, וְנִחַל בַּת בְּתוֹ שֶׁל שׁוֹתֵלַח הָיְתָה הָרָה לְלֶדֶת, וְרַמְסָה בְּחִמְרָו עִם בְּעֵלָה, וַיִּצֵּא הַזֶּלֶד מִתּוֹךְ מַעֲיָה וְנִתְעַרֵב בְּתוֹךְ הַמִּלְבֵּן, וְעֵלְתָה צִעְקָתָה לִפְנֵי פֶסַח הַקְּבוֹד. יָרַד מִיְכָאֵל הַמִּלְאָךְ וְלָקַח אֶת הַמִּלְבֵּן בְּטִיט שָׁלוֹ וְהִעֲלָהוּ לִפְנֵי פֶסַח הַקְּבוֹד.

8 ושני נביאים מתנבאים בסגנון אחד שכ"כ באור החיים ממש ומבאר יותר וז"ל: כי ה' יעשה הבדלה בידו לנבראים מהביט אל האלהים ואפילו למשה כשנגלה אליו בגלוי שכינה שם כפו עליו פירוש בחינה המפסקת לכל יסתכל, וכאן הודיע הכתוב כי לאצילי ישראל לא שלח ידו למנוע מהם המחזה לצד היותם חשובים בעיניו והניחם לזון עיניהם מאורו יתברך. וזה הוא שיעור הכתוב ויראו את אלהי ישראל פירוש ראו אור גדול של אלהי ישראל אבל לא נסתכלו אלא תחת רגליו ואחר כך לצד שלא שלח ה' ידו פירוש כחו ורשיונו למנוע מהם ובוה היה להם כח לחזות בנועם ה' ונהנו זו אכילה זו שתיה ושבעה בטוב נפשם, ולא יקשה למה למשה שם כפו עליו ומנעו מהביט ולאצילי ישראל לא שלח ידו כי מה שהוצרך ה' לשום כפו על משה לא לשלול ממנו השגה שהשיגו אצילי ישראל כי השגה זו היתה למשה בתמידות אלא להביט בהשגה מופלאה אשרי כל מחזה עליון יחזה, ויש עוד לאלוה מילין בפירושן של דברים ושומר אני עצמי מהעלות על ספר דברים היושבים בסתר עליון לבל יהנו מהם מי שאינו ראוי לאור באור החיים: